

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР - ТӘРБИЕ БАСТАУЫ

Шынжырбекова Г.Е.

В этой статье пропагандируются казахские национальные игры, а также прослеживаются пути формирования казахских народных игр, определяется их огромное значение и роль среди народных масс.

This article is spoken about national games and to raise authority of Kazakh people. One of the may to make a healthy life of nationality.

Қай халықтың болсын оның ұлттық ойындарының белгілі бір мақсаты мен әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан ерекше қасиеттері болады. Сондықтан халық арасында қалыптасқан ойындар туралы сипаттамалық жинақтар, деректер және құжаттар дұрыс зерттеу мен талдауды қажет етеді.

Ұлттық дәстүрлі халық ойындарының ел арасындағы беделі, тарихи қоғамдағы алған рөлі және болашақ ұрпақты өсіруден қажеттілігі, оның шығу тарихы туралы ғылыми тұрғыдан бізге дейінгі ғалымдар да көп ізденді.

Жалпы, қазақ халқы материалдық мұраларға қоса мәдени қазыналарға да аса бай халықтарының бірі. Сондай қомақты дүниелер қатарына ұлт ойындары да жатады. Бүгінгі замандастарымыз бен болашақ ұрпақ-тарымыздың оларды оқып үйреніп, өздерінің кім екендіктеріне барлау жасауына, ата-бабаларының психологиялық болмысы мен ойлау жүйелеріне зер салуларына, көздеген мақсаттарына саралап, жете білулеріне, дәстүрлер жалғасын өрістетіп, өткен мен бүгінгіні байланыстыра білулеріне, сөйтіп, мәңгірттік атаулыға тосқауыл қоюларына ұлт ойындары септігін тигізеді. Ұлт ойындары халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына үйлесімді жасалғандай әсер береді. Олай дейтіміз, ойындардың көпшілігі сол көшпелі тұрмысқа лайықталып, арнайы материалдық әзірліксіз ойнала беретіндігінде ғана емес, сонымен бірге халықтық психологиялық ерекшелік-теріне де байланыстылығында. Ойын барысын бала өзінің назарын қимылды орындау әдісіне емес, мақсатқа жетуге аударады. Ол ойын шартына бейім-деліп, ептілік көрсетіп, сол арқылы қимылды жетілдіріп, мақсатты әрекет етеді.[1] Сондықтан, ұлттық ойындарды тек ойын деп қарамай, халықтың ғасырлар бойы жасалған асыл қазынасы, бір жүйеге келтірілген тамаша тәрбие құралы деп қараған жөн. Өйткені ойын баланың дүниені танып білуге қадам жасар алғашқы өмір кезеңінде тікелей қоршаған ортамен байланысын, адамдармен, жолдастарымен қарым-қатынасын ескермей, өмір тәжірбиелерінен қол үзгізіп, бірден өзіне бейтаныс дүниеге көшуге мәжбүр етсек, олардың мінез-құлығының дамуына кері әсер етуі әбден мүмкін. Оның үстіне бұл тәрбие үрдісіне жақыннан алысқа, жай нәрседен күрделіге, жеңіл-ден ауырға, белгіледен белгісізге деген қағидаға да қайшы келмейді.

Сонымен бірге, қазақ халқының ұлттық ойындары - жеке адамдарды тәрбиелеу құралы емес, ол бүкіл қоғамдық ортаны өз соңынан ертенін ұлттық азаматтын тәрбиелеп, үлгі берерліктей әлеуметтік құрал ретінде күрделі қызмет

атқарған. Ұлттық ойындар арқылы жеке тұлғалар қалыптасып, шындалып халыққа таңылып, сол арқылы өмірге жолдама алып, ел ішінде танымал адамдарға айналған. Қазіргідей арнайы мамандық беретін оқу орындары халқымыздың өз ұрпағын тек ойын – сауықтарда бәсекеге түсіп жеңімпаз атанып, жүлде алып, өз жұртында бар өнерді игеріп, меңгеруге, шаруашылық жүргізу қолынан келетін, ел қорғауға жарайтын батыл да өжет, ұрпақтарды тәрбиелеудің өзіндік жүйесін өмірге әкелген. Жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтқан дара тұлғаларды тәрбиелеу – ежелден-ақ халық арманы. Бүгінгі таңда өз тәуелсіздігін өз қолына алған егеменді еліміз - Қазақстан мектептерінің алдына қояр басты талаптары да осы болмақ.

Ендеше, Республика мектептерінің ұлттық мектеп болып жариялануы - заңды құбылыс. Мектеп ұлтқа тән қасиеттерді өз түлектерінің бойына сіңіре білгенде ғана, адам баласына ортақ мәселелерді анық сезінетін, адамгершілігі мол, нағыз интернационалист ұрпақты тәрбиелей алады. Мақсатымыз жан-жақты дамыған дара тұлғаларды тәрбиелеу болғандықтан, жалпыға тән жоғары сапа қол жеткізбей тұрып, жалпыға тән үздік қасиеттерді қалыптастыру мүмкін емес.

Олай болса, еліміздің мектептері жастарға ендігі жерде өз халқының ғасырлар бойы жинақтаған рухани мұраларын, бүгінгі ғылыми жетістіктер тұрғысынан саралай отырып, сабақтың барысында, жоспарлы түрде оқу - тәрбие жұмыстарында дидактикалық құрал ретінде пайдалану қажеттігін ұсынады. Біздің алға қойып отырған басты мақсатымыз, бұл жұмыстың көкейкестілігі де осыған келіп саяды. Өйткені, ойындарының бойына елмен елді, халықпен халықты бір-бірінен байланыссыз, оқшау тұрған еш құбылыс жоқ. Басқаны танып білу үшін, ең алдымен өзіңді танып білу қажеттігі туындайды.

«Жалғыз құрғақ білім үйрету емес, біліммен бірге жақсы тәрбиені қоса беру» деп М.Дулатов айтқандай, қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттымыздың жойылып кетпеуі үшін, ұрпағымыздың санасынан атадан балаға мұра болып келе жатқан әдет ғұрыпты, салт-дәстүрді сіңіре отырып, тілін, дінін қастерлеуге, үлкенді құрметтеуге, елін сүюге тәрбиелеу қажет. Ұлттық ойындардың көпшілігі тұрмыс – салты, соған орай жануарлар әлемін, аңшылықты бейнелейтін болып келеді.[2]

Онымен бірге жасөспірімдер ойын ойнаған кезде көпшіл, Отанның болашақ азаматы болуға, халқына адал қызмет етуге бағыт алады. Демек, қазіргі бізге жеткен өнердің, театрда қай-қайсысы болса да ойын үстінде көрсетіліп, осы ойындардың әртүрлі мәнерлі орындаудың нәтижесінде тап қазіргідей үлкен өнер дәрежесіне жетті. Өзінің өлең-жырларында халық ойынды тәрбие құралы деп танып, оның бойындағы жастарды ойландырып, толғандырып қасиеттерін аша түседі. Ойын тек жас адамның дене күш-қуатын молайтып, оны шапшаңдыққа, дәлдікке, т.б. ғана тәрбиелеп қоймай, оның ақыл-ойының толысуына, есейіп өсуіне де пайдасын тигізеді.

Қимыл-қозғалыс ойынында бала назар аудару және бұлшық еттің ширығу дәрежесін реттеуді үйренеді, ойынның қалыптасқан түрлеріне байланысты ол қимылды тынығумен кездестіре алады. Бұл бақылағыштыққа, тапқырлыққа тәрбиелеуге, қоршаған ортадағы жағдайдың өзгеруіне қарап бағдар белгілеу,

қалыптасқан жағдайдан жол тауып шығу, тез шешім қабылдап, оны жүзеге асыру, батылдық, ептілік, мақсатқа жетудің өзіндік әдісін таңдау қабілетін қалыптастыруға көмектеседі.[3]

Халық ойынының неше алуан түрлерін туғызып қана қойған жоқ, соны іс-жүзінде қолданып, оның тәрбиелік, білімділік жақтарын да көре білді.

Қимыл-қозғалыс ойындарының сан қырлы тәрбиелік маңызы, олардың мектеп жасындағы балалар үшін ыңғайлылығы, ойындардың қуанышты, балаларды өзіне тартатын әрекет саласын туғызады – осылардың бәрі қимыл-қозғалыс ойындарын балалардың күнделікті өмірінің ажырағысыз бағалы серігі ретінде айқындайды. Эмоциялық өрлеу балалардың жалпыға ортақ мақсатқа жетуге ұмтылысын туғызады және тапсырманы айқын түсінуіне қимылдың жақсы үйлесімінен, кеңістікте және ойын жағдайында неғұрлым дәл бағдар белгіленуінен, тапсырманы жедел қарқынмен орындауынан көрінеді. Мақсатқа жетуге ұмтылу қуанышы балалардың осындай әуестену кезінде әр түрлі кедергілерді жеңуге көмектесетін жігердің рөлі артады.

Ойын тегінде адам баласының ұжымдық шығармашылығы және орындалуы да көбіне ұжымдық түрде болғандықтан, ойын үстінде жолдастық, достық қарым-қатынасқа әрекеттенуге, тәрбиеленуге мүмкіндік мол. Бастауыш мектептердегі балалардың дене тәрбиесі барысында қозғалмалы ойындарға жетекші рөл берілді. Дене тәрбиесінің негізгі құралдары мен әдістерінің бірі ретінде көп қозғалыста ойындар сауықтыру және тәрбие, білім беру міндеттерін тиімді шешуге мүмкіндік ашады.

Ойын барысында балалардың қозғалғыш ширақтығы бүкіл организмде жігерлі жағдай туғызады, алмасу процесстерін күшейтеді, өмірлік тонустарын арттырады. Қимыл-қозғалыс ойындары балалардың игеріп үлгерген қимылы дағдыларын жетілдіру және дене қабілетін қалыптастыру әдісі ретінде қызмет етеді.

Қимыл-қозғалыс ойындары өзінің мазмұны мен формасы жағынан эстетикалық әрекет болып табылады. Балалардың бұрын игерген қимыл дағдыларын тірек ететін әр алуан ойын қимылдары оларға қолайлы дәлдікпен қалыптылықтан, ептіліктен, ерекше мәнерліктен көрінеді.[4]

Ойындардың, әсіресе, халық ойындарының эстетикалық сипаты ойын бастауымен, әңгімелесуімен, санамақпен байи түседі.

Балаларға музыка ерекше эстетикалық ықпал жасайды: ол балаларды жігерлендіреді, олардың көңіл-күйін біріктіреді, қимылға эстетикалық сипат береді.

Қазақтың ұлттық ойындарының кейбір түрлері «Ойлануды қажет ететін ойындарға» жатады. Олар көбінесе, логикалық ойлау мен математикалық, философиялық ойлануды дамытуға негізделген. Солардың төресі «тоғыз құмалақ». Оймен келетін ойындарды сөз еткенде шахмат, дойбы ойындарының болғанын да атап өтуіміз керек. Шахмат, дойбы қазақтар мекендеген кезде түрік заманынан белгілі екенін көрсететін деректер де бар.

Жоғарыда аты аталған ойындар болашақ ұрпақ тәрбиесінде қанат жайып келеді. Ұлттық қимыл-қозғалыс ойындарын сыныптан тыс тәрбие жұмыстарына енгізуі мүмкіндіктері өте зор.

Қазақтың ұлттық ойындары: көкпар, сайыс, күрес, теңге алу, қыз қуу, алтын қабақ ату, жамбы ату, т.б. спорттық сипатпен бірге үлкен тәрбиелік маңызға да ие болды.

Ұлттық ойындарды ашып айтсақ, тарихының көнелілігіне қарамастан, ойын үнемі жаңа, ескірмейтін нәрсе. Қазақтың ұлттық ойындары ерлікті, батылдықты, шапшаңдықты, ептілікті, тапқырлықты, табандылықты т.б. мінез-құлықтық ерекшеліктерімен бірге күш-қуатын молдығын, білек күшін, дененің сомданып шығуын қажет етеді. Сонымен бірге бұл ойындар әділдікпен адамгершіліктің жоғары принциптеріне негізделген.

Қорыта айтқанда, қазақтың ұлттық ойындары елдің өмірімен тығыз байланысты. Оның шаруашылық, экономикалық, әлеуметтік тұрмысынан туған. Оның тәрбиелік маңызы аса жоғары, әрі құнды. Қазақ халқының өмірінде ойын араласпаған бірге-бір тұрмыс шаруашылық саласы жоқ десе де болады. Сондықтан ұлттық ойындары –Ата бабамыздан, оны үйренудің, күнделікті тұрмысқа пайдаланудың заманымызға сай ұрпақ тәрбиелеуге пайдасы орасан зор. Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның творчестволық қабілетін оятып, бүкіл өміріне ұштаса береді. В.А.Сухомлинскидің сөзімен айтқанда: «Ойынсыз ақыл-ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған, дүние туралы түсінік алды. Ойын дегеніміз ұшқын, білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты» десекте, айтар ойымыз дәлелді болу үшін ұлттық үрдісімізде ұмыт болып бара жатқан ойындарды оқырман назарына ұсынылады.

Жігіт қуу.

Ойынды ат үстінде емес, жаяу жүгіріп ойнауға болады. Мұндағы ойнаушылар екі топқа бөлінеді. Күні бұрын арасы 20-30 адымдай екі көмбе белгіленеді де, біреуіне жалауша тігіледі немесе жаңағыдай қазық қағып, тымақ кигізіледі. Жүргізушінің хабарымен екі топтан екі ойыншы көмбеге шақырылады. Біреуіне белбеу немесе екі бүктеліп есілген орамал беріледі. Ойын жүргізушінің белгісі бойынша ойыншылар қарсыдағы сызыққа қарай жүгіреді. Белбеу алған ойыншы екіншісін қуып жетіп, ұруға тырысады. Межеге жеткен соң ойыншы белбеуді жерге тастай сала кейін қашады. Белбеуді екінші ойыншы алып қашып бара жатқан қарсыласын бірінші сызыққа жеткізбей қуып жетіп, ұруға тиіс. Қарсыласына белбеу жұмсай алмаған ойыншы ұтылған болып есептелінеді.[5]

Жамбы ату

Биік сырықтың басына тайтұяқ алтын не күміс ілінетін болған. Жамбыны алу үшін белгіленген межеден (70-100м шамасында) садақ атып қыл арқанды қып түсіру керек. Кейде ойынның шаршы бойынша жамбыны шауып келе жатқан аттың үстінен атқан.[5]

Бұл ойын асқан мергендікті, ат құлағанда ойнайтындай шеберлікті қажет етеді.

Қазақ халықтарының жылдар бойы атадан балаға жалғасып қалыптасқан ұлттық дәстүрі, әдет-ғұрып тәрбие мектебі бары баршамызға белгілі.

Сондықтанда ұлттық ойындардың қалыптысу тарихы, халық арасында таралуы, тәрбиелік мәні-мағынасы белгілі бір тәрбиелік мақсат бірлігін көздейді.

Әдебеттер:

1. Қоянбаев. Ж. Б., Қоянбаев. Р. М. Қазақ халқының қозғалмалы және спорт ойындарының дене тәрбиесіндегі орны. 176 б
2. Жошыбаева. Г. Ұлттық мектеп - ел еңшісі. Қазақстан мектебі №12, 2003. 356
3. Мендалиев. Б. М. Ұлттық ойындар Қазақстан мектебі №1, 2005. 56 б
4. Танекиев М. Т. Қазақтың ұлттық ойындары Алматы, 1973. 23 б.
5. Төтенай Б. Қазақтың ұлттық ойындары Алматы, 1985. 12 б.